

6. ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО.

УДК 343.9

Ануш Мнацаканян,
студентка 5 курсу
Національного юридичного університету
України імені Ярослава Мудрого

ЩО СТРИМУЄ ЛЮДИНУ ВІД ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ: СОВІСТЬ ЧИ ЗАКОН?

Розглянуто проблеми запобігання злочинності, співвідношення понять «совість» і «закон» як важелів стримання від вчинення злочину, їх філософсько-кримінологічне осмислення, проаналізовано статистичні дані щодо стримуючих чинників від скоєння кримінальних правопорушень.

Ключові слова: закон, совість, особа злочинця, злочин, покарання, запобігання злочинності.

Мнацаканян А.

Что сдерживает человека от совершения преступления: совесть или закон?

Рассмотрено проблемы предотвращения преступности, соотношения понятий «совесть» и «закон» как рычагов удерживания от совершения преступления, их философско-криминалогическое осмысление, проанализировано статистические данные по поводу сдерживающих факторов от совершения уголовных правонарушений.

Ключевые слова: закон, совесть, личность преступника, преступление, наказание, предупреждение преступности.

Mnatsakanyan A.

What's restraining a person from committing a crime: conscience or law?

The article reveals the problems of crime prevention, the interrelation of notions «conscience» and «law» as factors of deterrence from committing a crime, their philosophical and criminological comprehension; with analyzed statistical data of restraining factors from committing any criminal offence.

Keywords: law, conscience, criminal personality, crime, punishment, crime prevention.

Постановка проблеми. Причини і мотиви вчинення чи невчинення певних злочинів завжди були і є актуальними питаннями в юриспруденції та мають велике практичне і теоретичне значення, оскільки їх дослідження сприяє активному аналізу поведінки злочинця в конкретній ситуації, що, у свою чергу, допомагає створити ефективні засоби запобігання та подолання злочинності, а також побудові міцної правової держави.

Дуже часто трапляються випадки, коли людина бажає вчинити те чи інше кримінальне правопорушення, але з якихось причин цього не робить – чи це побоювання закону, чи страх перед суспільним осудом, чи це внутрішні переконання, моральні принципи не дозволяють вчинити злочин. Тому пошук і аналіз відповідей на ці запитання є основним завданням дослідження.

Актуальність дослідження. У наш час злочинність є дуже поширеною в Україні, у тому числі й латентна, що, безсумнівно, є великою проблемою, яку треба розв'язувати. Але постає питання, яким саме чином це здійснити: зробити закон більш жорстким, посилити покарання чи приділити більше уваги моральному вихованню населення? Це можна дізнатися лише у випадку повного аналізу понять «совість» і «закон» та їх співвідношення, цьому й присвячена ця стаття.

Метою є вивчення та співставлення таких категорій, як совість і мораль, аналіз внутрішніх потягів і спонукань осіб, які потенційно можуть вчинити злочин, дослідження статистичних даних щодо важелів стримання від скоєння кримінального правопорушення.

© Ануш Мнацаканян, 2017

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема, незважаючи на свою актуальність, рідко ставала об'єктом досліджень в сукупності, що розглянуто в цій статті. Багато науковців розглядали совість і закон окремо – як чинники, що впливають на запобігання злочинності серед науковців, які досліджували зазначену тему, слід відзначити В. В. Сорокіна, О. Е. Саркісову, М. Д. Шаргородського, Й. С. Ноя та ін. Досить детально цю проблему досліджували В. В. Голіна, Б. М. Головкін та М. М. Ісаєв саме у сукупності, у взаємозв'язку закону і совісті, праці яких стали основним теоретичним підґрунтям написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим фактом є те, що після вчинення злочину та проведення ефективного розслідування для винної особи настають негативні наслідки у вигляді відповідного покарання, міра якого встановлюється законом, але ніхто навіть не здогадується, що в цей момент відбувається в душі злочинця: чи обмежується його покарання одним лише законом? Чи може його душевна кара є більш суворою, аніж судовий вирок?

Для того, щоб дати відповідь на це запитання, треба дослідити погляди різних вчених на особу злочинця, особливості її поведінки, через що вийти на такі категорії, як совість і закон.

Так, у 1876 р. італійський тюремний лікар Ч. Ломброзо розробив досить цікаву теорію: він дослідив 383 черепи померлих і 3839 черепів живих злочинців, а також вивчав особливості організму (температура, пульс, почерк, інтелект тощо) 26880 злочинців та 25447 законослухняних громадян. У результаті цього вчений опублікував книгу «Злочинна людина», у якій сформував так звану теорію природженого злочинця, який вирізняється з-поміж інших людей особливими фізичними та анатомічними рисами, наприклад, асиметрія обличчя, неправильна форма черепа, вузький лоб та інше [1, с. 36].

Англійський кримінолог Чарльз Горінг у 1913 р. у своїй монографії «The English convict: a statistical study» висвітлив результати проведеного ним порівняльного дослідження фізичних даних трьох тисяч ув'язнених та аналогічної кількості вільних людей. На основі цього він дійшов висновку, що між цими особами немає розбіжностей в їх анатомо-фізичній будові, а отже, не існує конкретного фізичного типу злочинця [2, с. 60]. Цією працею він спростував позицію Чезаре Ломброзо, яка наведена вище. Отже, Чарльз Горінг вважав, що злочинні риси характерні усім людям, а різниця між злочинцями і особами, які ніколи не вчиняли злочин, полягає у ступені виявлення цих рис.

Схожу позицію займав і видатний американський соціолог Ервінг Гофман, який вважав, що всі члени суспільства можуть розглядатися як девіантні, оскільки ніхто повною мірою не відповідає усім, без винятку, нормативам прийнятної поведінки, а за певних обставин кожна людина обов'язково виявляє суспільно засуджувані якості [3, с. 89].

Спираючись на основну думку останніх двох праць, кожна людина потенційно здатна на вчинення злочину, але для когось існують певні перешкоди, які не дозволяють цього зробити, а для когось ніяких бар'єрів немає. Тут і простежується тонка межа між побоюванням закону та міркуваннями совісті, а також повна байдужість до закону і суспільства.

Поняття «совість» є дуже оцінними, воно тісно пов'язане з філософською наукою. Тому слід звернутися до наукових поглядів великих філософів, які докладно займалися цим питанням. Так, наприклад, І. Кант вважав, що совість є внутрішнім законом людини («законом, що живе в нас») і не залежить від матеріальних і побутових умов, тобто за допомогою совісті особа здатна самостійно судити про власні вчинки, є власним моральним суддею [4, с. 112].

Досить влучним є вислів французького філософа Поля Рікера: «Совість виступає нічим іншим, як внутрішньою покорою законові як законові, внаслідок чистої поваги до нього самого, а не внаслідок простої відповідальності виголошеному правилу» [5, с. 4].

Теорію І. Канта продовжує професор В. В. Сорокін, який зазначає: «Ніхто не може примусити людину визнати що-небудь, захотіти подумати – тут закони держави безсилні, однак право діє через совість... Совість – це внутрішній свідок і суддя «першої інстанції» для наших вчинків [6, с. 22–23].

Якщо довго не замислюватися, то можна подумати, що саме закон зупиняє людину при виникненні бажання вчинити злочин, оскільки майже усі люди бояться можливого покарання, але якщо приділити цьому питанню більше уваги, то однозначний варіант відповіді ставиться під сумнів.

Багато науковців та юристів вважають, що від вчинення злочинів людей стримує саме страх перед покаранням, а тобто перед законом. Цю думку в своїй праці розвивала Е. А. Саркісова, зазначаючи, що основним засобом попередження злочинів є погроза покаранням або залякування, яке впливає на свідомість і волю людей [7, с. 18].

Такої ж думки дотримувався і М. Д. Шаргородський, радянський кримінолог, який вважав, що покарання створює певного роду гальмування, яке стримує від вчинення злочинів осіб, які схильні до цього [8, с. 140].

Однозначно можна сказати лише те, що одним з головних чинників, які зупиняють особу перед вчиненням злочину, є страх: або перед законом, або перед своєю совістю. Як влучно зазначають В. В. Голіна та Б. М. Головкін у своїй спільній праці, страх – це один із стримуючих факторів потенційної здатності людей порушувати певну заборону, це так звана «зовнішня противага як генетичній владі інстинктів, так і соціальної свободі вибору» [9, с. 19–20]. Вони вважають, що на вибір людини впливає багато чинників: підбурювання, підмова, перебування під тиском, імпульсивність, оточення, емоційний стан, хвороба та ін.

Незважаючи на це, не можна сказати, що лише закон є тим бар'єром, який стримує потяги до вчинення злочину. Важливу роль відіграє свідомість та внутрішні спонукання кожної особи. Слід звернути увагу на умовний поділ населення за критерієм стримуючої ролі кримінального закону, запропонований М. Д. Шаргородським: перша група – це люди, для яких страх перед покаранням не має жодного значення, оскільки вони не виходять за межі закону, друга група – люди, яких від вчинення злочинів стримує страх перед покаранням, третя група – люди, які байдуже ставляться до закону та інших людей, а отже і не мають страху перед покаранням [10, с. 43].

У 20-х роках ХХ ст. професором М. М. Ісаєвим було проведено цікаве дослідження, суть якого полягала в опитуванні різних людей (225 чоловіків і 91 жінка) для з'ясування сили впливу покарання на людей. Так, усім було задано одне й те саме питання: «Чи доводилося Вам бути в такому становищі, коли вчинення злочину було у нагоді за обставинами справи і практично корисним, але діяння не було вчинено?». Виявилось, що серед 316 опитаних у такій ситуації опинилося 115 чоловіків і 25 жінок, з яких 8 чоловіків відмовилися відповісти на це питання. Результати проведеного опитування відображено у таблиці, що наводиться нижче [11, с. 151].

Таблиця 1

**Розподіл мотивації відмови осіб від вчинення злочину
за дослідженням професора М. М. Ісаєва**

Мотиви вчинення злочину	Чоловіки		Жінки	
	Абсолютна кількість	%	Абсолютна кількість	%
Совість не дозволила	26	24,3	9	36,0
Страх покарання	21	19,6	5	20,0
Неяковість перед людьми	4	3,8	1	4,0
Огида до вчинку	33	30,8	7	28,0
З принципових міркувань	21	19,6	3	12,0
З нерішучості	2	1,9	–	–
Разом	107	100,0	25	100,0

За результатами цього дослідження, більшість людей обрала перший та четвертий варіант відповіді, а саме «совість не дозволила» та «огида до вчинку», хоча показники відповідей жінок і чоловіків не є тотожними. З цього можна зробити висновок, що більшість опитаних людей були совісними та мали високі моральні цінності, і страх перед законом та покаранням не є основною причиною, яка б могла стати перешкодою у вчиненні злочину. Хоча відсоток відповіді щодо страху перед покаранням є також доволі високим, але все ж таки більш вагомую позицію займають перший і четвертий варіант відповіді.

Приблизно через 50 років після проведеного дослідження професор Й. С. Ной, ознайомившись з вищенаведеними результатами, заявив, що ці дані застарілі та втратили актуальність, тому провів схоже дослідження. Він опитав 245 засуджених вперше до позбавлення волі за тяжкі злочини, порушивши перед ними таке питання: «Чи думали Ви перед вчиненням злочину про покарання і чому воно не відвернуло Вас від злочину?». Відповіді на це запитання наведені нижче [12, с. 153].

**Оцінка запобіжного впливу кримінального законодавства
засудженими за дослідженням професора Й. С. Ной у 70-х рр. XX ст.**

Характер відповіді	Опитано	
	Абсолютна кількість	%
Не знав, що вчиняю злочин	17	6,9
Не визнаю себе винним	38	15,6
Не думав про покарання	157	64,0
Мав надію на безкарність	21	8,6
Не уявляв собі конкретного покарання	12	4,9
Разом	245	100,0

Дослідивши відповіді засуджених, стає зрозумілим, що більшість злочинців взагалі не замислюється про покарання, а отже немає страху перед законом. Ймовірно, що для цих людей головним є вчинення того чи іншого протиправного діяння, тобто вони націлені на результат, зневажаючи вірогідні негативні для них і для інших людей наслідки, хоча така позиція є досить сумнівною.

Сам же автор цієї праці Й. С. Ной пояснює таке байдуже ставлення до закону та погрози покарання тим, що в більшості випадків злочини вчиняються людьми обмеженого світогляду, які навіть не усвідомлюють того, що спричиняють шкоду суспільним відносинам і окремим особам.

Аналогічне дослідження було проведено в 2009 р. українськими науковцями В. В. Голіним та Б. М. Головніним, які розіслали анонімні анкети в усі регіони України, внаслідок чого було опитано близько 2000 осіб, яких 725 чоловіків і 1268 жінок віком від 14 до 70 років з різним рівнем освіти, 75% працюючих. Суть цього опитування полягала в трьох питаннях. Перше: «Чи утримує людей від вчинення злочинів кримінальне покарання?», на яке позитивно відповіли майже 74% (1468) і негативно – 26% (525) анкетованих. Друге питання: «Чи були у Вашому житті випадки, коли Ви могли вчинити злочин, але не вчинили?», на що отримано 65% (1296) позитивних відповідей і 35% негативних (697) опитаних. Третє питання: «За якими мотивами злочин не було вчинено?». Результати відповіді автори відобразили схематично у вигляді таблиці [9, с. 23].

Мотиви утримання від вчинення злочинів за результатами дослідження 2009 р.

Мотиви	Абсолютний показник	Відносний показник, %
Совість не дозволила	560	43,7
Страх перед покаранням	200	15,4
Ніяково перед родичами і близькими	26	2,0
Огида до вчинення злочину	191	14,7
З принципових міркувань	205	15,8
За нерішучості	50	3,6
Інші люди утримали від вчинення злочину	37	2,8
Змінилися сприятливі для вчинення злочину умови	15	1,2
Свій варіант відповіді:		
Побоювання відповідальності перед Богом	7	0,5
Не було навіть такої думки	5	0,3
Разом	1296	100,0

Якщо уважно подивитись на відповіді на ці питання, то виникають певні розбіжності. На думку авторів, ті 74% опитаних, які дали позитивну відповідь на перше питання, виразили загальну думку суспільства, ніби виходячи зі здорового глузду, що від вчинення злочину людей стримує саме страх перед покаранням. На третє ж питання відповідали люди, які реально перебували в ситуації, коли могли вчинити злочин, але не зробили цього. Результати повністю протилежні. Більшість опитаних людей (43,7%) сказали, що саме совість не

дозволила їм перейти межу закону, і лише 15,4% побоювались покарання. Проаналізувавши надані відповіді, можна зробити висновок, що близько 75% опитаних, маючи реальну можливість, не вчинили злочин саме через моральні принципи (огода до вчинення злочину – 14,7%, з принципів міркувань – 15,8%) [9, с. 23]. А це, безумовно, є показником того, що люди мають високий рівень правової культури та суспільної свідомості.

Влучно зазначив американський кримінолог Пол У. Таппен: «Страх перед покаранням і взагалі перед кримінальним законодавством та його наслідками, перед Богом, перед своєю совістю – це страх перед самим собою як законслухняною людиною. Немає сумніву, що повноцінний член суспільства в більшості випадків узгоджує свою поведінку з вимогами закону, але є і винятки, про що свідчать дослідження» [13, с. 69].

Як вже було сказано раніше, якщо приділити певний час дослідженню цієї теми, то однозначна відповідь на питання «Що саме стримує людину від вчинення злочину: совість чи закон?» стає, так би мовити, сумнівною. Однією із причин цього є те, що в основному в людей перша асоціація із словом «злочин» є досить негативною, багато хто проводить паралель із вбивством, нанесенням тілесних ушкоджень та іншими насильницькими злочинами, не думаючи про менш суспільно небезпечні кримінальні правопорушення.

Тому, щоб додати більше конкретики в дане дослідження, ми провели опитування серед студентів, суть якого полягала у двох питаннях: «Що б Вас стримало від вчинення вбивства?» та «Що б Вас стримало від вчинення легалізації (відмивання) доходів?», оскільки суспільна небезпечність цих злочинів дуже різниться, особливо в розумінні людей, а не законодавства. Другий злочин був підібраний не випадково, оскільки він є досить часто вчинюваним, а його виявлення та притягнення до відповідальності винних осіб перебуває на доволі низькому рівні. Так, було опитано 113 студентів Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого. За результатами зазначеного анкетування виявилось, що від вчинення вбивства совість зупиняє 92 осіб (81,4%), а закон – 21 особу (18,6%). Що стосується другого питання, то від легалізації (відмивання) доходів совість зупиняє лише 33 особи (29,2%), а закон – 80 опитуваних (70,8%). Схематично це можна відобразити таким чином.

Важелі стримання від вчинення злочинів серед студентів

Злочин	Абсолютний показник	Відносний показник, %
Вбивство	92	81,4%
Легалізація (відмивання) доходів	21	18,6%
Разом	113	100,0

З цього можна зробити висновок, що важелі стримання від вчинення злочину залежить не лише від особистості, але й роду і ступеня тяжкості злочину. Так, більшість людей вважає вбивство дуже серйозним злочином, оскільки мова йде про позбавлення іншої людини життя, тому більшість опитаних від скоєння такого правопорушення стримує саме совість, що, безумовно, є дуже позитивним фактом. А от що стосується легалізації доходів, то люди мають кардинально протилежну думку. У цьому випадку більшість опитаних людей стримує лише закон, оскільки вони не вбачають у цьому злочині великої суспільної небезпеки. До речі, багато хто висловив думку, що його взагалі ніщо не стримало б від легалізації доходів, якщо він мав би такі доходи, що нерозривно пов'язано із ступенем розкриття подібних злочинів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Досліджувана проблема заслуговує на увагу, оскільки вивчення співвідношення совісті і закону та їх впливу на потенційних злочинців значно сприятиме попередженню та профілактиці злочинів. Якщо з'ясується, що саме стримує осіб від вчинення певних протиправних діянь, то стане більш ефективним застосування засобів запобігання злочинності. Іншими словами, так можна було б встановити, у яких сферах треба запроваджувати більше змін та вдосконалень. Можливо, це – зосередження уваги на моральному вихованні населення, яке може провадитися у школах, вищих навчальних закладах, інших установах у таких формах, як обов'язкові спецкурси, заняття з психологом, опитування, анкетування тощо. З іншого боку, це може бути вдосконалення методів правового характеру, наприклад, посилення санкцій за вчинення певних злочинів, а також гарантія невідворотності покарання, яка відіграє значну роль. Беручи до уваги вищезазначені дослідження, більшість осіб при вчиненні злочину навіть не задумуються про покарання, що, можливо, спричинено тим, що вони сподіваються на ухилення від покарання.

Окрім цього, як вже було зазначено раніше, важливе значення має вид злочину, оскільки це безпосередньо пов'язано із ставленням людини до такого правопорушення та важелями стримання від його вчинення. Зважаючи на те, що протягом останніх років рівень злочинності безупинно підвищується (особливо латентної), детальне вивчення цієї проблеми могло би сприяти більш ефективному аналізу злочинності та запобіганню різних злочинів.

Список використаної літератури

1. Штеренишис М. Чезаре Ломброзо / Михаил Штеренишис. – Герцлия : Исрадон, 2010. – 144 с. – Сер. – (Євреї і цивілізація).
2. Курт Бартол. Психология криминального поведения [Електронний ресурс] / Курт Бартол // ОЛМА Медиа Групп. – 2004. – 352 с. – Режим доступу : https://books.google.com.ua/books_
3. Гарасимів Т. З. Сутність людини та причини її девіантності: компаративістсько-філософський вимір та європейські традиції / Т. З. Гарасимів // Порівняльно-правові дослідження. – 2012. – № 1/2. – С. 84–89.
4. Вуд А. Кант о совести // Кантовский сборник: межвуз. темат. сб. научн. тр. – Калининград : Изд-во РГУ им. И. Канта, 2006. – Вып. 26. – С. 110–132.
5. Поль Рікер Совість і закон / П. Рікер // Людина і світ. – 2003. – 2. – С. 2–7.
6. Сорокин В. В. Понятие совести в правовом измерении / В. В. Сорокин // История государства и права. – 2009. – 21. – С. 2–6.
7. Саркисова Э. А. Уголовно-правовые средства предупреждения преступлений / Э. А. Саркисова. – Минск : Наука и техника, 1975. – С. 18.
8. Шаргородский М. Д. Вопросы общего учения о наказании в теории советского права на современном этапе / М. Д. Шаргородский // Сов. государство и право. – 1967. – № 10. – С. 140.
9. Голіна В. В. Кримінально-правові засоби у системі спеціально-кримінологічного запобігання злочинності / В. В. Голіна, Б. М. Головкін. – Харків : Питання боротьби зі злочинністю, вип. 19. – 2010. – 336 с.
10. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность / М. Д. Шаргородский. – Л. : ЛГУ, 1973. – С. 43.
11. Исаев М. М. Общая часть уголовного права РСФСР / М. М. Исаев. – Л. : Госиздат, 1925. – С. 151.
12. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве. Политико-юридические исследования / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1973. – С. 155.
13. Таппен П. У. Кто такой преступник? // Социология преступности (современные буржуазные теории) / Б. С. Ред. Никифоров. – М. : Прогресс, 1996. – С. 69.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2017.